

EGY JELENTŐS MAGYARORSZÁGI PALEOANTROPOLÓGIAI GYŰJTEMÉNYRŐL

Írta: MARCSIK ANTÓNIA

(József Attila Tudományegyetem Embertani Tanszéke, Szeged)

A gyűjtemény jellemzése

A szegedi József Attila Tudományegyetem Embertani Tanszéke folyamatosan végzi a hiteles ásatásokból előkerült csontvázleletek gyűjtését, tudományos igényű leltárba vételét, valamint vizsgálatát. Ez a munka lényegében a tanszék megalakulásával (1940) kezdődött, amikor MÓRA FERENC, SEBESTYÉN KÁROLY, CSALLÁNY DEZSŐ régészek és szegedi múzeumigazgatók által Szeged környékén az 1930-as évek óta feltárt leletek raktározásával a tanszékot bízták meg. Rendszeres gyűjtés azonban mégis csak 1955-től indult meg, amióta — elsősorban TROGMAYER OTTÓ szegedi múzeumigazgató közreműködésével — a dél-magyarországi múzeumokkal szorosabb lett az együttműködés. Ennek köszönhető néhány jelentős őskori széria (Tápé, Vésztő), valamint népvándorláskori és Árpád-kori leletegyüttes (Szatymaz, Madaras, Békés, Kunszállás, Sükösd) feltárása.

Az 1960-ig terjedő időszakban a 2623 lelet (Szőreg, Szeged-Kundomb, Deszk, Hódmezővásárhely környéki leletek, Szeged-Makkoserdő, Pitvaros stb.) nyilvántartása lényegében csupán a tárolt leletek számának rögzítését jelentette. 1960-tól új módszer szerint kezdődött a leltározás, amelynek során a lelőhely és régészeti korok szerinti katalógus is elkészült. 1975 végére a tanszék elérte a 8409-es tételszámot.

Az elmúlt 15 év alatt tehát 5608 lelettel gyarapodott a tanszék gyűjteménye. A leletek megtartási állapotát azonban rendkívül változó; a hamvasztott sírmaradványoktól kezdve a kitűnő megtartású állapotú csontvázakig nagyon széles skálán mozog. Részletesebb antropológiai vizsgálatra azonban a gyűjteménynek kb. 60—70%-a alkalmas.

A tárolt leletek régészeti korok szerinti megoszlását az 1. táblázatban tüntettük fel, amelyben az 1960 előtti szériák is szerepelnek.

Az egyes régészeti korokhoz tartozó leletek megoszlását elemezve kitűnik, hogy a legkevesebb csontváz a neolitikumból, a legtöbb pedig az avarkorból származik. Neolitikusnál idősebb lelete a tanszéknek nincs, a gyűjtés felső korszakhatára pedig a 15—16. századig terjed.

A régészeti korok szerinti megoszlás hasonló a Magyar Nemzeti Múzeum Természettudományi Múzeum Embertani Tárában levő gyűjteményhez, amelyet részletesen ismertetett TÓTH TIBOR osztályvezető (1971) összefoglaló munkájában.

A gyűjteményben jelentős számú (1141) az őskori lelet, kiemelkedően magas a népvándorláskori csontvázak száma. Jelentősnek mondható az Árpád-kori és középkori leletegyüttes is. Az utóbbiakhoz viszonyítva a honfoglaláskor ember-

1. táblázat

A JATE Embertani Tanszékén őrzött csontvázleletek megoszlása régészeti korok szerint

Table 1. Distribution by archeological periods of the palaeoanthropological finds of the József Attila University, Szeged

Régészeti korok <i>Archeological periods</i>		Leletek száma <i>Number of finds</i>	Lelőhelyek száma <i>Number of findspots</i>
Neolitikum	<i>Neolithic age</i>	53	21
Rézkor	<i>Copper age</i>	127	16
Bronzkor	<i>Bronze age</i>	885	23
Vaskor	<i>Iron age</i>	76	10
Szarmatakor	<i>Sarmatian age</i>	487	46
IV.—V. század	<i>4—5th centuries</i>	287	19
Avarkor	<i>Avar age</i>	3313	100
X. század	<i>10th century</i>	278	38
X.—XI. század	<i>10—11th centuries</i>	258	12
Árpád-kor	<i>Arpadian age</i>	1467	28
Középkor	<i>Middle age</i>	1045	43
Ismeretlen	<i>Unknown</i>	133	32
Összesen	<i>Total</i>	8409	388

tani hagyatéka — beleértve még a 10—11. századi leleteket is — meglehetősen kevésnek tűnik (536). Nyilvánvalóan ennek az összehasonlításnak az alapján is megfogalmazódik az a feladat, hogy a jövőben e korok csontvázleleteinek gyűjtése feltétlenül indokolt. Az „ismeretlen”-nek feltüntetett kategóriába jórészt a gyűjtés kezdeti időszakából származó csontvázak tartoznak, melyek utólagos hitelesítése problematikus.

Meg kell azt is jegyezni, hogy az előbbieken említett 8409 lelet csak a tanszék által gyűjtött csontvázakat foglalja magában. Ezen felül 1963-ban jelentős számú (1038) csontvázat adott át a Természettudományi Múzeum Embertani Tára (Budapest), amelyek nem szerepelnek a tanszéki gyűjtemény leltárában.

Az 1. táblázatban szereplő 388 lelőhely elsősorban a Dél-Alföldön, a Duna—Tisza közén, valamint a Tiszántúlon található. A tanszék gyűjtési területe ugyanis — a magyarországi antropológiai intézményekkel történt megállapodás és a régészekkel való együttműködés alapján — a Dunától keletre eső területre, észak felé Kecskemét—Szolnok—Debrecen vonaláig, keleten és délen az országhatárig nyúlik. Hozzá kell azonban ehhez tenni, hogy a tanszék eszmei gyűjtési területei, vagyis a nem tárolt, azonban tudományos értékelésre rendszeresen átadott leletek lelőhelyei Észak-Jugoszlávia területére (Szabadka, Mokrin, Bácska Topolya, Novi Sad stb.) is kiterjednek.

Említésre méltó, hogy a tudományos leltárban csak a szennyeződésektől megtisztított leletek szerepelnek. Meglehetősen sok azonban a tisztítatlan csontváz is, melyek között jelentősebb lelőhelyek szériái is szerepelnek, mint Pusztaszer közel 1000 síros anyaga, Algyő, Madaras, Felgyő stb. lelőhelyek leletei.

A leletek tárolása korszerűnek mondható. A koponyák zárt szekrényekben dobozokban vannak elhelyezve. A posteranialis vázakat részben csővázas, részben Salgó-elemekből épített raktári polcokon, faládákban tároljuk. A gyűjtemény raktári alapterülete mintegy 300 m², 4 méter magasságú helyiségekben.

A tanszék elsődrendű feladata az oktatás. Ezt egészíti ki a kutatómunka, amelynek csak egy területe a paleoantropológiai kutatás. Éppen e kettős — oktató és kutató — feladatból adódik az a helyzet, hogy az ásatásokon a lehetőség szerint ugyan részt vesznek a tanszék munkatársai (Békés, Szatymaz, Tápé, Vésztő, Madaras, Algyő, Pusztaszer, Magyarhomoróg stb.), azonban vagy csak időszakosan, vagy olykor az ásatás egész ideje alatt. Külföldi ásatásokon is közreműködtek a tanszék oktatói (FARKAS GYULA, LOTTERHOF EDIT) a jugoszláv régészek kezdeményezése és meghívása alapján (Mokrin, Velebit, Bácska Topolya). Mivel azonban a múzeumi törvény az ásatás jogát szabályozza, így önálló ásatásokat nem kezdeményezett a tanszék. Ugyancsak nem rendezett önálló múzeumi kiállítást sem, azonban régészeti kiállításokhoz több alkalommal adott leleteket kölcsön.

A gyűjtemény tudományos kutatása, eredmények

A tanszék történetét 1940-től 1971-ig a jelenlegi tanszékvezető professzor — LIPTÁK PÁL — foglalta össze (1971), aki beszámolt a jelzett időszakban végbement személyi változásokról, kutatási irányokról, főbb eredményekről, külföldi látogatókról.

A tanszéki publikációk ALLODIATORIS (1958), FARKAS — DEZSŐ (1965), FARKAS (1966, 1966a, 1968, 1969, 1972, 1973), FARKAS — MARCSIK (1976) bibliográfiáiban kronológiai sorrendben, témakörönként vannak összegyűjtve.

A tanszék működésének első évtizedeiben csaknem kizárólag paleoantropológiai publikációk jelentek meg (BARTUCZ közleményei), majd azt követően az 1950-es évek közepétől az élő lakosság és a gyermekek növekedésére vonatkozó kutatások eredményei láttak napvilágot. 1960-tól a tanszék fő kutatási területe ismét a paleoantropológia lett, elsősorban a Dél-Alföldre korlátozva. A legnagyobb volumenű kutatás a honfoglaláskor, avarkor, valamint az őskor leleteinél valósult meg. Ennek keretében készült el 1967-ben LIPTÁK PÁL „A magyarság etnogenezésének paleoantropológiája” című, valamint 1975-ben FARKAS GYULA „A Dél-Alföld őskorának paleoantropológiája” című doktori, illetve kandidátusi értekezése, amelyeket a Tudományos Minősítő Bizottság el is fogadott. A legutóbbi időben újabb módszerek (paleopatológia, osteokémia, biometria) alkalmazására is sor került a hagyományos szemléletű kiértékelés mellett. Ugyanakkor az 1960-as évtől a tanszék oktatói kiterjedten alkalmazták a Lipták-féle taxonómiai módszert is.

A jelenlegi helyzet szerint a gyűjtemény őskori leletei gyakorlatilag tudományosan értékelve vannak, jelentős avarkori és csaknem az összes honfoglalás-kori lelet, továbbá jelentős számú Árpád-kori csontváz közlése is megtörtént. Amíg a korábbi időszakban a kutatás egy-egy kisebb vagy nagyobb széria közlésére korlátozódott, újabban nagyobb korszakba sorolt leletgyűjtés egyidejű értékelésére, vagy például paleopatológiai szempontú, de több korszakot átfogó kutatásokra irányul a figyelem.

A tanszék paleoantropológiai tárgyú közleményei a következő folyóiratokban jelennek meg: *Acta Biologica Szegediensis*, *Anthropológiai Közlemények*, múzeumok évkönyvei (*Déri Múzeum Évkönyve*, *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, *Cumania*, *Arrabona*), külföldi folyóiratokban, mint *Homo*, *Anthropologie*.

A jelenlegi beszámoló természetesen a paleoantropológiai kutatásokra vonatkozik elsősorban. Nem lenne helyes azonban figyelemem kívül hagyni a tanszék

másik kutatási irányát sem, mely a jelenkori népesség megismerésére irányult. Ez az akceleráció és a gyermekek növekedésére vonatkozó vizsgálatokat, valamint néhány helyiség (Orosháza, Tápé, Vésztő, Gyoma) felnőtt lakosságának antropológiai megismerését foglalta magában. Ebből a témakörből is számos publikációban, hazai és külföldi konferenciákon tartott előadások formájában számoltak be a tanszék oktatói.

A gyűjtemény szerepe az oktatásban

Mivel a tanszék oktatási intézmény, így magától értetődően adódik a lehetőség arra, hogy a gyűjtemény feldolgozásánál a biológiai szakos hallgatók is bekapcsolódjanak a munkába. Több szakdolgozat és diplomamunka (1962 óta 28 darab) készült paleoantropológiai témakörből. Ezek részben hagyományos módszerekkel végzett értékelések, módszertani szempontból fontos vizsgálatok voltak. Több ezek közül a későbbiek során egyetemi doktori értekezéssé bővült. Paleoantropológiai témakörből, a tanszéki gyűjtemény leleteinek vizsgálata alapján készítette egyetemi doktori értekezését MARCSIK ANTÓNIA, VÁMOS KÁROLY, ZSILKÓ KATALIN, NAGY JÚLIA, LOTTERHOF EDIT, OZSVÁR ANNA-MÁRIA, VARGA IMRE és PAP ILONA. Ugyancsak a tanszéken készített doktori értekezést, jóllehet nem a gyűjtemény anyagából, de paleoantropológiai témából DEZSŐ GYULA és WENGER SÁNDOR.

A tanszéken működő „Bartucz Lajos Tudományos Diákkör” (amely 1964-ben alakult) tagjai is szerepeltek helyi és országos szintű diákköri konferencián előadásokkal. Közülük a X. Országos Diákköri Konferencián BODOR TIBOR a nyíregyházi Jósa András Múzeum központi pályadíját, ERDÉLYI LÁSZLÓ a JÁTE kiemelt pályadíját nyerte el.

A gyűjtemény anyagának az oktatásban is jelentős szerepe van. A számos anatómiai variáció, torzított és trepanált lelet bemutatása mindennapos gyakorlat a tanszéken. Külön említést érdemel a taxonómiai mintakollekció, amelyen a hallgatók az egyes — feltárt szériákból származó — leleteken tanulmányozhatják a különböző taxonok jellegegyüttesét. Szervezés alatt van egy paleopatológiai mintasorozat összeállítása is.

A gyűjtemény jövője

A magyarországi építkezések, földmunkák utóbbi években megnövekedett száma egyre több paleoantropológiai leletet szolgáltat a tanszék gyűjtési területéről is. Ezek megtisztításának, raktározásának feladata egyre inkább megnöveli a tanszék ezirányú munkáját. A megkezdett munka folytatásának részben személyi, részben raktározási terület hiányából fakadó problémái vannak. A korszerűsítés — ha nem is a kívánt ütemben és mértékben — folyamatosan történik. Ezt célozta a korszerű fémváz raktárterület kiépítése, a csontkémiai laboratórium létrehozása és a jelenleg folyamatban levő preparáló helyiség korszerűsítése. A megoldást azonban csakis a biológiai tanszékek távlati fejlesztési tervében szereplő új és korszerű tanszék felépítése jelenti majd (Újszegeden). Akkor majd mindazok a tárolási gondok, melyek jelenleg problémát jelentenek, meg fognak szűnni.

Előbb-utóbb meg kell valósítani a leletanyag nem megfelelő minőségű (rossz megtartású állapotú) részének felszámolását, a szelektív gyűjtési mód bevezeté-

sét, a lyukkártyás nyilvántartás elkészítését, a publikált leletek jellegeinek adatbankban való tárolását, a kis szériák publikálása helyett a nagyobb, átfogó korszakok vagy földrajzi táj leleteinek kutatását. Mindezeknek a feladatoknak a megvalósítását az a fokozott igény is jelzi, amely a külföldi szakemberek látogatásában mutatkozott meg már az eddigiek során is. A gyűjteményt ezideig a következő külföldi antropológusok látogatták meg vagy tanulmányozták: R. K. HALL (Ausztrália), P. BOEV (Bulgária), M. STLOUKAL (Csehszlovákia), O. OLIVIER (Franciaország), Ž. GAVRILOVIĆ (Jugoszlávia), H. BACH, H. GRIMM, L. SCHOTT, H. ULLRICH (Német Demokratikus Köztársaság), V. CORRENTI (Olaszország), D. F. DEBEC, V. V. GINZBURG, L. TATARINOV, T. A. TROFIMOVA (Szovjetunió), M. FINNEGAN (USA).

(Közlésre beérkezett 1977. január 14-én.)

IRODALOM

- ALLODIATORIS, I. (1958): A Kárpát-medence antropológiai bibliográfiája (Bibliographie der Anthropologie des Karpatenbeckens). — Akadémiai Kiadó, Budapest. 183 o.
- FARKAS, GY. (1966): Az antropológia tárgykörébe tartozó vagy azt érintő hazai irodalom bibliográfiája (1965). — *Anthrop. Közl.* 10; 145—158.
- (1966a): In memoriam Prof. Dr. Lajos Bartucz (Teljes bibliográfiával). — *Acta Biol. Szeged.* 12; 3—16.
- (1968): Az antropológia tárgykörébe tartozó vagy azt érintő hazai irodalom bibliográfiája (1966). — *Anthrop. Közl.* 12; 70—82.
- (1969): Az antropológia tárgykörébe tartozó vagy azt érintő hazai irodalom bibliográfiája (1967—1968). — *Anthrop. Közl.* 13; 171—188.
- (1972): *Bibliographia Anthropologica Hungarica* (1969—1970). — *Anthrop. Közl.* 16; 73—87.
- (1973): *Bibliographia Anthropologica Hungarica* (1971—1972). — *Anthrop. Közl.* 17; 135—158.
- (1975): A Dél-Alföld őskorának paleoantropológiája. Kandidátusi értekezés. Szeged. 478 o.
- FARKAS, GY.—DEZSŐ, GY. (1965): A magyar antropológia bibliográfiája (1952—1965). — *Anthrop. Közl.* 9; 157—235.
- FARKAS, GY.—MARCSIK, A. (1976): *Bibliographia Anthropologica Hungarica* (1973—1974). — *Anthrop. Közl.* 20; 167—188.
- LIPTÁK, P. (1967): A magyarság etnogenezisének paleoantropológiája. Doktori értekezés. Szeged.
- (1971): History of the Anthropological Department (1940—1971). — *Acta Biol. Szeged.* 17; 29—34.
- TÓTH, T. (1971): Twenty-five Years (1945—1970) of the Anthropological Department Hungarian Natural History Museum. — *Anthrop. Közl.* 10; 5—30.

ABOUT A SIGNIFICANT PALAEOANTHROPOLOGICAL COLLECTION OF HUNGARY

By ANTÓNIA MARCSIK

(Summary)

The author sets forth the major characteristics of the palaeoanthropological collection of the Department of Anthropology of the József Attila University of Szeged, consisting of 8409 finds from 388 sites. She presents the distribution of finds by archaeological periods and findspots in tabular form. She refers to the bibliographies in which the reports on the finds of the collection having been discussed up to now are dealt with. She also deals with the significance of the collection in respects of research and instruction, with the method of storing and recording, as well as with the forthcoming tasks.

A szerző címe: DR. MARCSIK ANTÓNIA
 Author's address: H-6701 Szeged, Tánácsics u. 2.
 JATE Embertani Tanszéke

